

Vincenc Rajšp

AVSTRIJSKI PROTESTANTIZEM V OGLEDALU SVOJE PRAVNE ZGODOVINE

Schwarz, Karl W. 2017. *Der österreichische Protestantismus im Spiegel seiner Rechtsgeschichte*. Tübingen: Mohr Siebeck (Jus Ecclesiasticum 117). 333 strani.

Karl W. Schwarz, rojen leta 1952 v Beljaku, je evangeličanski teolog, pravni zgodovinar, strokovnjak za cerkveno in državno cerkveno pravo, odličen poznavalec tozadevne problematike v Avstro-Ogrski, Avstriji in vzhodnoevropskih državah. Na dunajski univerzi je bil promoviran leta 1986, kjer je leta 1995 postal titularni profesor. Služboval je kot ministerialni svetnik in vodja referata za protestantske verske zadeve pri avstrijskem Ministrstvu za znanost, nato v Kanzleramtu, obenem pa je deloval kot gostujoči profesor na univerzah v Bratislavi, Budimpešti, Celovcu, Leipzigu in Prešovu, kjer je leta 2009 prejel tudi častni doktorat. Je tudi vodja Inštituta za cerkveno zgodovino podonavsko-karpatskega prostora (*Institut für Kirchengeschichte des Donau- und Karpatenraumes/ Inštitút pre cirkevné dejiny v oblasti Dunaja a Karpát*). Karl Schwarz je eden najboljših poznavalcev Primoža Trubarja in slovenske reformacije na nemškem govornem področju, o čemer pričajo številne znanstvene razprave. Z znanstvenimi prispevki sodeluje tudi v reviji *Stati inu obstat*.

Znanstveno-raziskovalni opus Karla W. Schwarza je zelo obsežen in je sumarno zajet v knjigi *Avstrijski protestantizem v ogledalu svoje pravne zgodovine*.

Osrednja tema knjige je prikaz spreminjajočega se odnosa med evangeličansko cerkvijo in državo v habsburških deželah od obdobja reformacije v 16. stoletju ter protireformacije in kriptoprotestantizma v 17. in 18. stoletju do jožefinske tolerance. Sledi prikaz razmer po razglasitvi Tolerančnega patenta cesarja Jožefa II. leta 1781 do marčne revolucije leta 1848 in v obdobju nadaljnje postopne emancipacije »akatolikov« v 19. stoletju ter pravnega položaja obeh cerkva, augsburške in reformirane veroizpovedi do konca prve svetovne vojne. V nadaljevanju so predstavljeni odnos evangeličanskih cerkva do države v Republiki Avstriji med obema vojnoma do anšlusa leta 1938, čas med drugo svetovno vojno ter obdobje po njej. Avtor posebno pozornost posveča odnosu vladarske družine Habsburžanov do evangeličanskih cerkva, kot na primer vprašanju, ali rimokatoliški vladar zase lahko zahteva vodstveni položaj oz. cerkvenopravne kompetence nad evangeličansko cerkvijo augsburške in reformirane veroizpovedi. Posebno pozornost posveča še posameznim perečim vprašanjem, kot je bilo v vsakdanjem življenju zakonsko pravo pri porokah in mešanih zakonih med katoličani in protestanti. Ker gre za dogajanja v državah, v katere je bil državnopravno vključen tudi slovenski prostor (Sveto rimsko cesarstvo, Avstrijsko cesarstvo, Avstro-Ogrska ter s strani Nemčije okupirano ozemlje med drugo svetovno vojno), je knjiga silno pomembna tudi za poznavanje protestantskega verskega in družbenega dogajanja na Slovenskem.

Knjiga je razdeljena na sedemnajst poglavij in številna podpoglavja.

I. »K pravnozgodovinski uvrstitvi avstrijskega kriptoprotestantizma«, II. »*Jus resistendi*« Erazma Tschernembla in njegov konfesionalni prestop od Wittenberga k Ženevi; III. »*Exercitium religionis privatum*«: zgodovinska analiza pojma; IV. O koristi krščanske tolerance za državo: pripombe k vlogi religije pri poznih kameralistih Justiju in Sonnenfelsu; V. *Ius circa sacra* in *ius sacra* v ogledalu protestantske politike Habsburžanov v 19. stoletju; VI. Protestantizem v Gornji Avstriji med sponami tolerance in strahom pred »ljudsko suverenostjo«: notice ob »konferenci predikantov« v Gmundenu 16. julija 1849; VII. Med revolucijo in restavracijo: »Predsinoda« 1849; VIII. Evangeličanski laični škof: ob 200-letnici Josepha Andreasa Zimmermanna (1810–1897);

IX. Od *Exercitium religionis privatum* do privatiziranja verskega izpovedovanja: protestantizem v ogledalu boja za versko svobodo med letoma 1848 in 1938; X. Cerkevopravna usmeritev v vojni: dr. Hans Eder – prvi evangeličanski škof v Avstriji; XI. Od Božje sodbe k »avstrifikaciji«: Evangeličanska cerkev augsburške in reformirane veroizpovedi v Avstriji, njeno samorazumevanje in njen verskopравни status po letu 1945; XII. Od včeraj do danes: avstrijska verska politika (Kultuspolitik) v ogledalu manjšin; XIII. Teološka izjava iz Barmena (1934) in njena recepcija v Avstriji; XIV. Zakonska zveza je »svetna zadeva«: pripombe k avstrijskemu zakonskemu pravu iz protestantske perspektive; XV. Toleranca in verska svoboda v donavsko-karpatskem prostoru: njun pomen za etnično-kulturno identiteto in oblikovanje verskega pluralizma; XVI. »Svobodne cerkve« v Avstriji – v zgodovinskem pregledu od tolerance (1781) do zakonskega priznanja (2013); XVII. »Ne pusti, da bi bil red nad vero!« V spomin na Alberta Steina (1925–1999). Sledijo še: Seznam avtorjevih prvotnih objav; Izbrana bibliografija Karla W. Schwarza 2012–2017; Imensko kazalo in Stvarno kazalo.

Prvo poglavje avtor posveča pravnozgodovinski uvrstitvi avstrijskega kriptoprotentantizma, ki se je ohranil v pokrajini Salzkammergut, na Salzburškem, Štajerskem in Koroškem (tukaj tudi slovenski protestantizem v Zagoričah). Te skupnosti niso imele predikantov, sem so prihajali občasno (največkrat pod pretvezo, da so trgovci) in skrivno obhajali bogoslužje, sicer pa so bili verniki vezani na skrbno čuvano literaturo, ki so jo največkrat uporabljali v družinskem krogu, na molitvenike, postile in katekizme. V osemnajstem stoletju pa so obstajali kodeksi vedenja, tako imenovani »Ortenburgerratschläge«, kako se vključevati v katoliško obredje in obenem ohranjati evangeličansko vero! Pravno to obdobje razmejujejo prepovedi opravljanja protestantskih verskih obredov (za Dunaj 1579, za Notranjo Avstrijo s Štajersko, Koroško, Kranjsko 1600/1628) in Tolerančni patent cesarja Jožefa II. leta 1781.

Pravno osnovo urejanju verskih razmer je dajal augsburški verski mir iz leta 1555, avtor formulacije »*cuius regio eius religio*« je Joachim Stephani (1544–1623). Načelo *cuius regio eius religio* je pomenilo osnovni princip državnocerkvenega prava v konfesionalnem obdobju. Prineslo

je »konfesionalno parcelacijo« in bilo do konca obstoja države Svetega rimskega cesarstva leta 1806 v zgodovini razvoja državnega cerkvenega prava pomemben instrument delovanja, z vso ostrino pa se je uveljavilo šele v času tridesetletne vojne. Usoda protestantskih stanov v Avstriji predstavlja izstopajoč primer ambivalence glede »ius reformandi«, pravice do reformiranja, saj je služila »starovercem« katoličanom in »novovercem« protestantom kot medij, s katerim so hoteli uresničiti svoj teološki program v politični in cerkveni stvarnosti ter se braniti pred napadi verskega nasprotnika. Protestantstvo zahtevo po svobodni izbiri in *ius reformandi*, ki bi veljal tudi za deželne stanove, je vladar Ferdinand za habsburške dedne dežele kategorično zavrnil na zboru predstavnikov dežel na Dunaju leta 1556. Zaradi tega pa sta pravica do izгона in pravica do izselitve zaradi vere v habsburških deželah dosegli večji pomen kot v drugih delih cesarstva. Čeprav Habsburžani protestantizma pri deželnih stanovih niso uspeli zatreti takoj, jim je to dolgoročno vendarle uspelo. Habsburžani so tudi po vestfalskem miru leta 1648 ohranili absolutno pravico reformiranja (*ius reformandi illimitatum*). Kljub temu je protestantizem ostal dovoljen na nekaterih njihovih teritorijih. Delno se je ohranil pri nižjeavstrijskem plemstvu, pri katerem deželni knez ni uveljavljal pravice do izгона ali prisilne spreobrnitve, temveč mu je dovolil obiskovanje verskih obredov zunaj dežele, ter v Šleziji, kjer je bila v skladu z vestfalskim mirom protestantom dovoljena gradnja novih cerkva, »cerkva miru« (*Friedenskirchen*). Drugo dovoljeno področje so predstavljale cerkve, ki so bile evangeličanom vrnjene v skladu s priznano versko svobodo po konvenciji med švedskim kraljem Karlom XII. in cesarjem Jožefom I. leta 1707 v mestu Altranstädt. S tem sporazumom so bile protestantom v Šleziji vrnjene cerkve, ki so jim bile odvzete po tridesetletni vojni, ter dovoljena gradnja novih cerkva, ki so dobile ime »milostne cerkve« (*Gnadenkirchen*). To pa ni pomenilo širšega priznanja obstoja protestantov, saj se je preganjanje nadaljevalo; iz dežele Salzburg je bilo v letih 1731/32 izgnanih 20.000 protestantov, pod cesarjem Karlom VI. in cesarico Marijo Terezijo pa so bili protestanti pod pojmom transmigracije nasilno izseljeni na Sedmograško. To obenem dokazuje, da se je kriptoprotellantizem ohranil in da so ga večkrat molče

tolerirali. Pri izgonu pa je v knjigi opozorjeno na določena dejstva, kot na primer, da so se protestanti medsebojno povezovali preko deželnih meja, zaradi česar so jih cerkvene in svetne oblasti imele za politično nevarne. Na boj oblasti proti protestantom pa je vplivala tudi zunanjepolitična okoliščina, namreč protestantska Prusija s svojo versko politiko.

Kot izstopajočo protestantsko osebnost v obdobju pred začetkom tridesetletne vojne avtor predstavi Jurija Erazma Tschernembla (Črnomaljskega) (1557–1626). Njegova vloga pri vztrajanju gornjeavstrijskih stanov pri protestantizmu je bila zelo pomembna, ker je zagovarjal teorijo o pravici upora deželnih stanov (ne pa tudi podložnikov) proti deželnemu knezu za obrambo vere. Tako so se gornjeavstrijski stano­vi borili na protestantski strani v bitki na Beli gori 8. novembra 1620, kjer pa je zmagala cesarjeva vojska; Tschernembl se je uspel umakniti v Ženevo v Švici, kjer je prestopil iz luteranske v kalvinsko veroizpoved.¹

Pomemben preobrat v pravnem odnosu med protestanti v habsburških dednih deželah je prinesla jožefinska tolerančna politika, ki sta ji posvečeni dve poglavji. Eno obravnava pojem »*Exercitium religionis Privatum*«, ko je bilo na osnovi Tolerančnega patenta cesarja Jožefa II. akatolikom cesarjevih dednih dežel dovoljeno opravljanje verskih obredov v zasebnem okolju (*Privatexercitium*), ne pa tudi javno. Kljub temu je bil to velik napredek, ker je bilo verskim skupnostim augsburške in reformirane veroizpovedi ter pravoslavnim dovoljeno organizirati molilnice in šole, če je na nekem področju bivalo najmanj sto družin. S tem pa se je pojavila potreba po pravni ureditvi novonastalega verskega položaja protestantov. Kar zadeva protestante, je bil Tolerančni patent v okviru verskopravnega reda države (Svetega rimskega cesarstva), ki je temeljil na določilih vestfalskega miru, presegal pa ga je glede vključitve pravoslavnih. Na osnovi tega prava pa so izvajali različne stopnje izvrševanja verskih zadev: »*devotio domestica*«, opravljanje v družinskem

1 Stara kranjska plemiška družina Tschernembel (Črnomaljski) je v letih 1534–1569 postopoma prodala svoja posestva v Beli krajini in kupila ali pridobila nova v Gornji Avstriji, kamor se je tudi v celoti preselila. O tem piše Janez Kramarič v članku »Črnomaljski izzval tridesetletno vojno? Jurij Erazem Črnomaljski in tridesetletna vojna«, *Rast* 9, št. 5 (1998): 486–87. Gl. tudi Milček Komelj, ur., *Črnomaljska in metliška knjiga* (Ljubljana: Slovenska matica, 2010): 189–93.

krogu, »*exercitium religionis privatum*«, ko izvrševanje seže preko družinskih meja, vendar skupnost ni natančneje določena, in »*exercitium religionis publicum*«, ki presega pravico do javnega bogoslužja, ki so ga poleg domačih lahko obiskovali tudi verniki od drugod, ko skupnosti niso vzdrževali zgolj verski pripadniki, temveč vsi podložniki, in ko je zaradi državne koristi takšna verska skupnost postala državna ustanova. Jožefinska tolerančna politika je temeljila na prepričanju, da dolžnost vladarja ni le zagotavljanje zunanje dobrobiti države, temveč služenje pravi veri. Tako Tolerančni patent s priznanjem »akatoliškega« bogoslužja ni uvedel kakšne konkurenčne cerkve, temveč je akatolikom dopuščal le opravljanje verske prakse.

Drugi vidik tolerančne politike je bil gospodarski. Velik vpliv na takšno tolerančno politiko sta imela poznokameralista Johann Heinrich Gottlob von Justi (1720–1771) in Joseph von Sonnenfels (1732–1817), ki sta toleranco uvrstila med pomembne dejavnike gospodarstva države. Tako je tudi terezijansko-jožefinsko reformo katoliške cerkve mogoče gledati s stališča gospodarskega interesa na poti k izoblikovanju moderne državne forme. Koristi tolerance je kameralistika videla predvsem v pomenu cerkve za moralno in državno mišljenje (*Staatsbürgerliche Gesinnung*) podložnikov, zaradi česar je cerkve integrirala v moderno državo. Pomembno vlogo so igrali tudi populacijski motivi. Tako v habsburški transmigracijski politiki v času cesarja Karla VI. ter Marije Terezije kriptoprotestantov niso več izganjali iz države, temveč so jih preseljevali znotraj imperija (npr. na Sedmograško). Justi pa je v svojih delih še posebej poudarjal, da toleranca v verskem pogledu pospešuje priseljevanje; priporočal je predvsem veroizpovedi, ki so bile javno priznane v drugih regijah.

S toleranco, ki je omogočala priliv prebivalstva drugačnih krščanskih veroizpovedi, je stopila v ozadje dotedanja osnovna politična maksima verske enotnosti. Kljub temu ni bilo lahko preseči miselnosti, ki jo je izrazil protestantski ekonomist Johann Joachim Becker leta 1668, da je potrebno pri nastavitvi uradnika gledati na to, ali pripada isti veroizpovedi kot gospodar; tudi Justi ni zanikal problemov, ki bi lahko izhajali iz verske različnosti. Zaradi tega je kot rešitev nakazal potre-

bo po posebnem državnem nadzoru. V socialnopedagoškem programu kameralistov je religija zavzemala pomembno mesto kot sredstvo za vzgojo državljanskega vedenja, pri čemer države niso več razumele kot ekskluzivno katoliške, temveč kot odprto za vse krščanske veroizpovedi. Teološke razlike med veroizpovedmi niso več igrale vloge. Integracija religije v državni ustroj pa je ustvarila tudi pojem »verske policije« (*Religionspolizei*), ki naj bi skrbela za cerkve, za njihovo dovolj veliko število, za spoštovanje ter vzdrževanje duhovnikov in učiteljev. Pod policijski nadzor je spadalo tudi sodstvo duhovnikov (*geistliche Gerichtsbarkeit*), vendar ne za področje »*spiritualia*«.

Času do konca 18. stoletja je posvečena dobra četrtnina knjige, ostale tri četrtine pa času 19. in 20. stoletja, pri čemer je čas do konca prve svetovne vojne enakovrednega pomena tudi za slovensko ozemlje. V uvodnem poglavju, »*Ius circa sacra* in *ius in sacra* v ogledalu protestantske politike Habsburžanov v 19. stoletju«, je predstavljen razvoj protestantskih cerkva v državi z vidika pravnega razumevanja ureditve, kot je izhajala iz tolerančnega časa Jožefa II. Osrednji vprašanji sta bili odnos in povezanost evangeličanske cerkve z vladarjem – cesarjem ter vladarjeva vloga v cerkvi. Po koncu prve svetovne vojne se je pojavilo vprašanje, ali dotedanje pristojnosti cesarja v protestantskih cerkvah preidejo na državo – Republiko Avstrijo – ali na samo evangeličansko cerkev. »*Ius circa sacra*« je pomenila oblast nad cerkvijo (*ius reformandi* = pravica dopustitve neke cerkve, *ius advocatiae* = pravica do varstva cerkve in *ius inspectionis* = pravica nadzora nad cerkvijo). *Ius in sacra* so imeli deželni knezi v protestantskih deželah, kjer je bila cerkvena oblast v rokah deželnega kneza kot »zasilnega škofa« (*Notbischof*).

Na poti od tolerirane protestantske cerkve pod Jožefom II. do popolne emancipacije s protestantskim zakonom leta 1961 so bile glavne prelomnice: revolucionarno leto 1848/49 s Pillendorfovo ustavo, ki je zagotavljala enakopravnost državljanov, protestantski patent leta 1859/1861 ter ustava iz leta 1867.

Dilema glede vloge cesarja v cerkveni upravi protestantskih cerkva je ostajala nerešena. Profesorji cerkvenega prava na evangeličanski teološki fakulteti na Dunaju, med njimi predvsem Karl Kuzmány, so v drugi

polovici 19. stoletja zagovarjali tezo, da je deželni vladar »glavni dejavnik cerkvenega reda«, »najvišji škof« (*summus episcopus*), ki mu ne pripada le nadzor, temveč tudi polnopravno soodločanje.

Na nadaljnji razvoj pa je močno vplival tudi slovaško-madžarski cerkveni spor. Že z novo tolerančno politiko se je postavilo vprašanje vključitve protestantskih cerkva v pravni okvir državnega reda. Kot izhodišče iskanja rešitve je dobil pomembno mesto cerkveni red, ki ga je sestavil Gottfried Scheidemantel (1739–1788), profesor fevdnega prava na univerzi v Jeni, za potrebe protestantov na Poljskem, ki so dobili versko svobodo z Varšavskim traktatom leta 1768. Po vzoru tega je dal tudi cesar Jožef II. izdelati cerkveno ustavo (*Kirchenverfassung*), ki pa ni stopila v veljavo. Vendar ta ni ostala brez pomena za nadaljnje iskanje rešitev, saj je vsebovala kolegialistične prvine, ki so kasneje igrale pomembno vlogo. Za Ogrsko je bila pomembna sinoda v Pešti leta 1791, na kateri si je »*kyriarchia*«, to je svetna oblast, utrdila nadvlado nad »*hierarchia*«, to je duhovščino. Iz tega so izhajali nadaljnji konflikti, med drugimi tudi nacionalnopolitični, med slovaškimi protestantskimi duhovniki in madžarskimi patronatskimi gospodi.

V 19. stoletju je glede organiziranosti protestantskih cerkva pomembno vlogo igralo vprašanje vzpostavitve vseavstrijske državne protestantske cerkve (*Reichskirche*). Protestantizem v Habsburški monarhiji je bil v 19. stoletju razdeljen na različne cerkve. Na Ogrskem je po letu 1848 obstajala težnja po združitvi protestantskih cerkva v okviru ogrskega kraljestva in Sedmograške. To je pripeljalo do odpora na konfesionalni in etnični podlagi pri slovaških luteranih (znotraj evangeličanske cerkve augsburške veroizpovedi na Ogrskem) in odpora samostojne luteranske ljudske cerkve (*Volkskirche*) sedmograških Sasov. V času neoabsolutizma po zatrtju madžarskega upora so se težnje po vzpostavitvi protestantske državne cerkve v Habsburški monarhiji krepile. Dotlej samostojne luteranske in reformirane cerkve na Ogrskem in Sedmograškem naj bi se združile s cerkvami augsburške in reformirane veroizpovedi v Cisaljtaniji (v Avstriji, na Češkem, Moravskem, v Šleziji, Galiciji in Bukovini). Takšne pobude so prihajale predvsem s strani slovaških luteranov, ki so v naslonitvi na dunajski centralizem videli zaščito

pred Madžari. Karl Kuzmány je leta 1849 predlagal združitev evangeličanske cerkve augsburške veroizpovedi v enotno korporacijo z enim vrhovnim konzistorijem na Dunaju, ki bi bil direktno podrejen pristojnemu ministrstvu. Skupni ogrski cerkveni organi (Generalni konvent in generalni inšpektorat), ki so bili vir konfliktov med duhovnimi nosilci funkcij (*hierarhia*) ter plemstvom (*kyriarchia*), naj bi prenehali obstajati, cerkev augsburške veroizpovedi pa bi naj bila organizirana na narodni osnovi. »Da bi v enotnem avstrijskem cesarstvu obstajala samo ena evangeličanska cerkev ene ali druge konfesije, nikakor pa bi ne moglo biti govora o posebni ogrski, češki, galicijski evangeličanski cerkvi«, je bilo zapisano v memorandumu iz leta 1850. Vendar do oktroiranja takega reda zaradi odpora Madžarov ni prišlo. Pod vplivom odpora je cesar leta 1854 odredil ločeno urejanje, začenši z Ogrsko. Leta 1859 je cesar pod vodstvom prosvetnega ministra Lea Thuna izdal *Protestantski patent* za Ogrsko, ki so ga podpirali Slovaki. V Bratislavi je bila organizirana tako imenovana superintendentura, vendar je patent zaradi odpora Madžarov že leta 1860 nehal veljati. Poleg novoorganiziranih cerkvenih okrožij je ostalo pereče vprašanje glede nadzornih pravic nad cerkvijo (*Kirchenaufsichtsrechte*). Te so temeljile v vladarjevi suverenosti in so preko »*iura circa sacra*« zajemale tudi »*iura in sacra*«. Madžarski avtorji so odločno odklanjali vladarjevo cerkveno upravo, medtem ko so slovaški cerkvenopravni strokovnjaki kralju in cesarju dopuščali regulacijske kompetence, četudi ni pripadal dotični cerkvi.

Brez težav ni šlo niti pri *Protestantskem patentu* (*Protestantenpatent*) z dne 8. aprila 1861 (ni veljal za ogrsko kraljestvo), predvsem glede interpretacije vladarjeve vloge pri vodenju cerkve (*landesherrlichen Kirchenregiments*). Patent je v Avstriji veljal dobrih 100 let, do sprejema *Protestantskega zakona* 6. junija 1961. Patent je veljal za »*magno carto*« avstrijskega protestantizma. Čeprav je izgledalo, da je bila z ustanovitvijo glavnega cerkvenega odbora (*Oberkirchenrat*) protestantskim cerkvam zagotovljena cerkvena avtonomija v skladu s temeljnimi svoboščinami iz leta 1849, v resnici ni bilo tako. Cesar je patent izdal brez sodelovanja državnega zbora. Cesarjeva pravica nadzorovanja (*Aufsichtsrecht*) je bila pojmovana kot osebni atribut monarha. Kako močna je bila v evangeli-

čanski cerkvi pozicija cesarja, se je kazalo, na primer, pri volitvah superintendentov, ki so jih na Češkem morali v nekem primeru trikrat ponoviti, predno je kandidata potrdil cesar. Pojmovanje vloge cesarja pri upravljanju evangeličanske cerkve je odmevalo v kontroverzi med liberalci in novoluteranci, kar je v knjigi predstavljeno na osnovi literature številnih avtorjev, ki so posegali na to področje. Vprašanji vloge vladarja v protestantskih cerkvenih zadevah in pri avtonomiji je v ustavni dobi odmevalo tudi v parlamentu. V letih 1861–1871 se je za enakopravnost veroizpovedi zavzemal evangeličanski superintendent Carl Samuel Schneider.

V upravi evangeličanske cerkve v drugi polovici 19. stoletja je bil vse do leta 1939 uveljavljen dualizem. Glavni cerkveni odbor so pojmovali kot državni in cerkveni organ. Zaradi tega ni bil v celoti avtonomen; leta 1939, ko je bil izločen kot državna ustanova, je predsednik glavnega cerkvenega odbora zapisal, da šele sedaj ta pripada le cerkvi in cerkev njemu.

Posebno poglavje je posvečeno razvoju protestantizma v Gornji Avstriji od Tolerančnega patenta do leta 1849. Pomembna je bila konferenca predikantov v mestu Gmunden 16. julija 1849, ki je pomenila uvod v diskusijo o ureditvi protestantske cerkve v okoliščinah, ki jih je nudila nova doba. Do izraza je prišel tudi demokratični princip, ki ga je zagovarjal predikant iz Trsta Gustav Wilhelm Steinacker, ki pa ni prodr. Vprašanje je postalo aktualno na prvih shodih duhovniških in svetnih zastopnikov evangeličanskih skupnosti iz vseh dežel Habsburške monarhije avgusta 1848 in poleti 1849. Prvi cilj je bil prestop iz tolerančnega obdobja, za katero je značilno »*exertitium Religionis privatum*«, v obdobje enakopravnosti s katoliško cerkvijo. Vodilni so bili Gustav Wilhelm Steinacker (1809–1877) župnik lutrovske skupnosti v Trstu, superintendent v Vanovicah na Moravskem Samuel von Nagy (1802–1863) in reformirani superintendent na Dunaju Gottfried Franz (1803–1873). Slednji je bil doma iz Nassaua, študiral je v Tübingenu, Göttingenu in Herbornu, od leta 1829 deloval na Dunaju in velja za očeta prezbiterialno-sinodalne ustave avstrijskega protestantizma. Leta 1849 je bilo v Habsburški monarhiji 260.680 protestantov augsburške in reformirane veroizpove-

di v 150 skupnostih. »Tolerančna cerkev« je bila razdeljena v štiri superintendature augsburške veroizpovedi (Notranja in Nižja Avstrija z dvaindvajsetimi skupnostmi in s 33.415 člani, Gornja Avstrija z enajstimi skupnostmi in s 15.683 člani, Češka s štirinajstimi skupnostmi in s 51.204 člani, Moravska z osemnajstimi skupnostmi in 32.663 člani ter superintendenca augsburške in helvetske veroizpovedi Galicija-Bukovina (augsburška 22 skupnosti in 27.491 članov; reformirana 1.876 članov), ki sta ju vodila konzistorija na Dunaju (augsburške in reformirane veroizpovedi) po »konzistorialni instrukciji« iz leta 1784. Predsedoval je skupni konzistorialni predsednik, ki pa je do leta 1859 moral biti katoliške vere. Avstrijska »tolerančna cerkev« ni bila v nikakršni organski povezanosti s protestantizmom na Ogrskem in Sedmograškem. Tam naj bi bilo 1,6 milijona reformiranih in 840.000 luteranov. Cerkvi augsburške in reformirane veroizpovedi sta bili 31. julija 1849 uradno združeni in sta odtlej nastopali enotno. Konferenca superintendentov in zaupnih mož je potekala istočasno kot konferenca katoliških škofov, za dosego mnenja o »medsebojnih odnosih med državo in cerkvijo«.

Pri podlagah za izdelavo »cerkvene ustave« sta služila dva predloga, eden, ki je bil na kraljevo pobudo sprejet v Württembergu decembra 1848, in drugi, ki so ga sprejeli teologi in juristi v Köthenu aprila 1848. Prvi je zagovarjal konzistorialno ureditev, ki se je imenovala tudi kraljevi konzistorij, prednostni položaj (*Vorrangstellung*) pa je imela duhovščina, medtem ko je drugi predvideval večjo cerkveno avtonomijo in večjo vlogo laikov. Vodja te smeri je bil predikant v Trstu Steinacker, ki je zahteval sklic sinode, ki bi izdelala načrt. Konzistorij augsburške veroizpovedi je Steinackerjev predlog odločno zvrnil. Sigmund von Kéler, direktor pisarne konzistorija, je izdelal drug predlog, ki se je naslanjal na württemberskega, poudarjal pa je programatično povezavo med državo in cerkvijo. Odpor proti sinodalni ureditvi je prihajal iz Koroške, Štajerske in Gornje Avstrije.

Prosvetni minister grof Leo Thun (minister je postal 19. avgusta 1849 in to ostal do leta 1860) se je resno lotil pravne ureditve protestantske cerkve augsburške in reformirane smeri, kar pa mu ni uspelo, zaradi izključujočih se pogledov na ureditev znotraj teh cerkva. Naslednji

problem je bila Ogrska, saj naj bi bila cerkvena reforma del celotne državne reforme, ki je predvidevala tudi enotno državno protestantsko cerkev (*Reichskirche*), kar pa so Madžari odločno zavračali. Del vladnih ustavnopravnih obljub glede enakopravnosti iz leta 1849 je uresničil oktroirani *Protestantski patent* iz leta 1861. Na njegovi osnovi je bila leta 1864 sklicana skupna sinoda cerkva augsburške in reformirane veroizpovedi, ki je sprejela skupno cerkveno ustavo (*Kirchenverfassung*).

Posebno poglavje je posvečeno pravnemu zgodovinarju Josefu Andreasu Zimmermannu (1810–1897), ki je imel pomembno vlogo v tem procesu pravne ureditve ter delovanja evangeličanske cerkve v Cislajtanciji vse do upokojitve leta 1874. Rojen je bil v mestu Schäßburg (Sighișoara), kot profesor je poučeval na pravni akademiji v Hermannstadtu (Sibiu) na Sedmograškem. Med drugim je leta 1861 izdelal cerkveno ustavo za saško in sedmograško cerkev.

Posebno poglavje, »Od *Exertitium religionis privatum* k privatiziranju veroizpovedi: Protestantizem v ogledalu svojega boja za versko svobodo med 1848 in 1938«, daje sumarni pogled dogajanja s posebnim poudarkom na problemih zakonskih zvez, glede katerih je bila katoliška cerkev privilegirana. S Protestantskim patentom 1861 je evangeličanska cerkev dobila status »korporacije javnega prava«, vendar so državi ostale pridržane pravice glede imenovanja članov »*Oberkirchenrat*«-a, pravica dajanja soglasja pri sklicevanju sinod, pravica do potrjevanja cerkvenih zakonov in volitev superintendentov ter pravica do odobritve pri nastavljanju župnikov in učiteljev iz tujine.

Nadaljevanje knjige je posvečeno razmeram po prvi svetovni vojni, ko je evangeličanska cerkev doživela tri velike spremembe. Prvo po koncu prve svetovne vojne, ko so cesarjev vrhovni nadzor ter pristojnosti glede imenovanj pripadle državi Republiki Avstriji, drugo z *anšlusom*, ko je bila sicer odpravljena dotedanja vezanost evangeličanske cerkve na državo, kar pa je privedlo do tesnega sodelovanja z nacistično stranko, in tretje, obdobje po drugi svetovni vojni, ko je evangeličanom v Avstriji Protestantski zakon leta 1961 zagotovil popolno enakopravnost s katoliško cerkvijo.

V knjigi so predstavljene tudi nekatere vodilne osebnosti protestantske cerkve. Za Slovence je nedvomno najzanimivejša osebnost dr. Gerharda Maya (1898–1980), ki je bil do leta 1944 župnik protestantske fare v Celju, kjer se je angažiral v nacionalnopolitičnem delu tamkajšnjih Nemcev ter opravljal v Švabsko-nemškem kulturbundu visoke funkcije. Leta 1944 je nastopil službo evangeličanskega škofa na Dunaju in nato igral pomembno vlogo pri reformi evangeličanske cerkve leta 1949 ter pri protestantskem zakonu; v tem obdobju je deloval tudi na ekumenskem področju, pri zbližanju med katoliško in protestantskimi cerkvami.

Knjigo zaključujejo tri poglavja, ki se ne nanašajo neposredno na staro monarhijo in novo Avstrijo. V prvem avtor predstavlja toleranco in versko svobodo v podonavsko-karpatskem prostoru, njen pomen za etnično kulturno identiteto in za oblikovanje verskega pluralizma. V naslednjem poglavju, »'Svobodne cerkve' v Avstriji v zgodovinskem pregledu od tolerance 1781 do zakonskega priznanja 2013« (gre za Menonitsko svobodno cerkev, Zvezo baptističnih skupnosti, Zvezo evangeličanskih skupnosti, Svobodno krščansko skupnost binškoštnikov in Elaia-krščanske skupnosti), je predstavljeno priznanje teh cerkva z zakonom leta 2013 ter njihova vključitev v Ekumenski svet cerkva v Avstriji (*Ökumenischer Rat der Kirchen in Österreich, ÖRKÖ*), v katerega je poleg Evangeličanske cerkve kot polnopravna članica od leta 1994 vključena tudi Katoliška cerkev v Avstriji.

Zadnje poglavje je posvečeno Albertu Steinu (1925–1999), pravniku in teologu, katerega znamenita knjiga nosi naslov *Evangelisches Kirchenrecht* (1980), *Evangeličansko cerkveno pravo*.

Ob odličnem prikazu pravnega razvoja evangeličanskih cerkva v Avstriji, vplivov na ta razvoj od zunaj, predvsem iz nemških protestantskih dežel, prikazu razvoja na Ogrskem in Sedmograškem je potrebno poudariti še neprecenljiv pomen uporabljene relevantne znanstvene literature, ki predstavlja popoln pregled obravnav te problematike.